

Verksamhetsrapport

efter kvalitetsgranskning av
Elevhälsans arbete vid Viby friskola
i Norrtälje kommun

Innehåll

Inledning

Bakgrundsuppgifter om Viby friskola

Resultat

Syfte och frågeställningar

Metod och material

Författningsstöd

Inledning

Skolinspektionen genomför en kvalitetsgranskning av elevhälsans arbete i grundskolans årskurser 6-9 under hösten år 2014. Granskningen vid Viby friskola i Norrtälje kommun ingår i detta projekt.

Viby friskola besöktes den 12 september och den 23 september. Ansvariga inspektörer har utredarna Ulrika Sutorius och Malin Salemyr varit. I denna rapport redovisar inspektörerna sina iakttagelser, analyser och bedömningar. Förutom en redogörelse av kvalitetsgranskningens resultat ges även en kort beskrivning av granskningens syfte, frågeställningar och genomförande.

Kvalitetsgranskningen av elevhälsans arbete genomförs i ytterligare 24 (kommunala och fristående) skolor. När kvalitetsgranskningen är avslutad i sin helhet redovisas de samlade resultaten i en övergripande kvalitetsgranskningsrapport. För de skolor som ingått i granskningen ger rapporten en referensram och en möjlighet till jämförelse med förhållanden på andra skolor. Det enskilda beslutet kan därmed sättas in i ett större sammanhang.

Bakgrundsuppgifter om Viby friskola

Viby friskola ligger i Rimbo i Norrtälje kommun, och har enligt sin hemsida 156 elever i årskurserna 1-9 samt förskoleklass. Huvudman är Ogenholts Friskola AB.

Enligt Skolverkets statistik för 2014 uppnådde 67 procent av eleverna i årskurs 9 kunskapskraven i alla ämnen. Elevernas socioekonomiska bakgrund varierar betydligt på skolan.

Vid Skolinspektionens tillsyn av Viby friskola, som genomfördes 2010, framkom att skolan arbetade väl med särskilt stöd, men att det saknades en systematisk utvärdering av skolans resultat. Skolans huvudman förelades att avhjälpa nämnda brist, och inkom hösten 2012 med en plan för hur arbetet i skolan fortsättningsvis ska struktureras. Därmed avslutades tillsynen.

Resultat

Har elevhälsan kompetens och arbetssätt för, samt vidtar insatser i, det hälsofrämjande, förebyggande och åtgärdande arbetet, som motsvarar behoven hos eleverna på skolan?

1.1 Har eleverna tillgång till elevhälsa och alla dess kompetenser?

Elevhälsan i skolan

För att kunna göra en bedömning av tillgång till elevhälsa i en skola måste inledningsvis de organisatoriska förhållandena beskrivas.

I Viby friskola finns en elevhälsa med tillgång till alla kompetenser enligt Skollagen¹: skolläkare, skolsköterska, skolpsykolog, kurator och specialpedagogisk kompetens.

Skolsköterskan är på skolan en halv dag i veckan.

Vid tiden för Skolinspektionens besök köper skolan in skolpsykologtjänster, vid exempelvis behov av utredning, från den aktuella psykologens företag. Kuratorstjänster köps in från ett vårdbolag vid behov av individuellt stöd.

Då skolpsykolog och kurator inte ingått i skolans löpande elevhälsoarbete, har elevhälsans samtliga kompetenser på det sättet inte fungerat som en samlad resurs² - det vill säga elevhälsan har inte varit organiserad på ett sätt som möjliggör samverkan mellan de olika kompetenserna. Från och med oktober månad ska dock såväl psykolog- som

¹ Skollagen 2 kap. 25 § andra stycket

² Prop. 2009/10:165 s. 275-278

kuratorstjänsten utökas i den mening att skolan planerar att köpa in tjänsterna i större omfattning. Skolpsykologen kommer att vara på skolan en dag var sjätte vecka. Kuratorn kommer att, första månaden, vara på skolan i tre dagar, och i de nästkommande tre månaderna en dag per månad. Därpå kommer en utvärdering genomföras för att se hur mycket tid som skolpsykolog respektive kurator behövs på skolan.

Skolans biträdande rektor fungerar som specialpedagogisk resurs inom elevhälsan. Han är lärare och grundare av skolan, har viss specialpedagogisk utbildning i form av enstaka kurser, och har arbetat med specialpedagogik i flera år.³

I skolans elevhälsoplan räknas fler personer in i elevhälsan: Rektorn - som till hälften har en undervisande och elevstödjande funktion - skolvärdinnan, som tar hand om eleverna exempelvis på morgnarna, samt studie- och yrkesvägledaren (syv).

Samverkan inom skolan

En annan del, som vägs in i bedömningen av tillgång till elevhälsa, är graden av samverkan; dels inom en skolas elevhälsa, dels mellan elevhälsan och skolans övriga personal.⁴

Konkret kan samverkan mellan en skolas elevhälsa och skolans övriga personal (främst undervisande pedagoger) bestå av handledning exempelvis kring frågor om extra anpassningar utifrån elevers behov.

Till samverkan räknas också det arbete som ska ske i frågor som rör elevers behov av särskilt stöd, och där rektor ska samråda med elevhälsan vid utredning inför eventuellt utarbetande av åtgärdsprogram.⁵

Skolinspektionens intervjuer visar att det förekommer viss samverkan mellan elevhälsans personal och övrig personal på skolan. I första hand är det biträdande rektor som, utifrån sina specialpedagogiska kunskaper, samverkar med lärarna och rektorn i de förekommande frågor som gäller elever. Skolsköterskan samverkar med lärarna, och deltar i skolans morgonmöte med all personal de dagar hon finns på skolan. Enligt intervjun deltar hon även ibland i temaarbeten, och det händer att hon håller föreläsningar om kost för eleverna. Hon menar också att hon kan utgöra ett "bollplank" för lärarna.

Rektorn säger att samverkan sker helt naturligt i denna skola, där relationerna är grundläggande för skolarbetet. Personalen har dock inte några gemensamma, formellt styrda elevhälsomöten, utan "arbetar helt integrerat". Då skolpsykologen och kuratorn kommer att få mer tid på skolan kommer även dessa att kunna samverka regelbundet med skolans övriga personal, bland annat genom handledning till lärarna och observa-

³ Föresättningsvis i rapporten benämns denne enbart som biträdande rektor.

⁴ Prop. 2009/10:165, s. 276

⁵ Skollagen 3 kap. 8 §

tioner i klassrummen. Från och med innevarande höst kommer också skolsköterska och skolpsykolog att finnas på skolan samma dag, vilket ger dem möjlighet att tillsammans med biträdande rektor samarbeta i elevhälsoarbetet.

Lärarna uppger att det kan finnas frågor som de känner ett behov av att samverka kring med elevhälsans personal. Vid intervjun kan de dock bara komma på en sådan fråga, och det handlar om elevernas kroppsuppfattning och problematik kring mat. Detta är en fråga som lärarna känner sig ensamma i, och där de säger sig behöva stöd från elevhälsans personal.

Elevernas kännedom om elevhälsan

För att en skolas elever ska kunna sägas ha tillgång till elevhälsa behöver de vara informerade om att elevhälsan finns, och också kunna använda den utifrån sina behov. I "Vägledning för elevhälsan"⁶ kopplas denna omständighet till den lagtext⁷ som anger att elever ska ges inflytande över sin utbildning, och hållas informerade i frågor som rör dem.

Vid elevintervjun framkommer att eleverna i varierande grad såväl känner till elevhälsan, som tycker sig ha fått information om elevhälsans kompetenser och arbete. I den enkät som genomförts inför granskningen⁸ uppger de flesta elever - 94 procent - att de känner till att de har tillgång till skolsköterska på skolan, medan en betydligt mindre andel av de svarande känner till att de har tillgång till skolpsykolog (20% av de svarande), kurator (37%) respektive specialpedagog (31%).

På Viby friskola framhåller eleverna i intervjuerna att de kan gå till skolsköterskan och knacka på under den tid när hon är på skolan. De menar dock att det hade varit önskvärt om skolsköterskan var på skolan oftare. En elev säger: "Vi vet hur hon [skolsköterskan] ser ut men vi tycker inte att vi känner henne så bra."

Rektorn menar att skolan borde ha varit bättre på att informera eleverna om elevhälsans kompetenser, uppdrag och tillgänglighet.

Möjlighet till insatser utifrån elevernas behov

Utöver ovanstående, är tillgång till elevhälsa även avhängig i vilken utsträckning de medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatserna, som elevhälsan genomför, motsvarar behovet hos skolans elever.⁹

I Viby friskola är, enligt samtliga intervjuade, hela skolan engagerad och involverad i elevhälsoarbetet. Flera av eleverna framhåller att de alltid kan vända sig till sina mentorer, ämneslärarna och biträdande rektor: "Lärarna är här för oss och hjälper oss när vi har

⁶ Skolverket och Socialstyrelsen (2014) *Vägledning för elevhälsan*, s 48

⁷ Skollagen 4 kap. 9 §

⁸ Enkäten har genomförts med skolans elever i årskurserna 6-9. Svarsfrekvensen i Viby friskola är 85 procent, vilket innebär att 51 elever har svarat på enkäten.

⁹ Skollagen 2 kap. 25 § samt Prop. 2009/10:165 s. 277

problem, i skolan och utanför skolan. De hjälper till i alla situationer, även när man har problem hemma.”, säger en av eleverna, och flera elever instämmer i detta. En annan elev uttrycker att om det verkligen behövdes, skulle eleven vända sig till en lärare: ”Om jag blev jätteledsen eller kränkt”. Några av de intervjuade äldre eleverna menar dock att de inte skulle vända sig till någon på skolan, utan att de istället pratar med kompisar, och andra elever uttrycker att de vuxna på skolan kan lägga sig i alltför mycket: ”Man vill klara det själv.”, ”De [lärarna] kommer alltid och ska se till att inget händer och reda ut saker. De har inte med allt att göra.” Någon elev säger emellertid att ”Ibland saknar man ändå någon vuxen, men jag vet inte vem.” På Skolinspektionens fråga om eleverna skulle önska att det fanns någon annan vuxen än lärarna att prata med, svarar eleverna ”Ja, om man litade på den”.

Av enkäten framgår att det finns elever i Viby friskola som upplever att de inte får hjälp och stöd i sitt skolarbete. Det finns också elever som upplever att de inte får hjälp och stöd i skolan om de skulle må dåligt; detta sistnämnda anges av en relativt hög andel av eleverna (24 % - att jämföra med samtliga skolors resultat, där motsvarande uppgift är 13 %). Det resultatet kan hänga samman med att det i Viby friskola är en mindre andel elever – jämfört med i samtliga skolors enkätresultat – som anger att de vet vem de kan vända sig till om de mår dåligt.

Rektorn framhåller att skolans personal har goda möjligheter att se och möta eleverna genom skolans grundläggande arbete med att skapa goda relationer. Då kuratorstjänsten tidigare endast köpts in vid behov, har dock eleverna varit tvungna att gå via rektorn eller lärarna för att få kontakt med kurator. Från och med oktober månad kommer emellertid kuratorn att vara på skolan i större utsträckning. Syftet är, säger rektorn, att det ska finnas en mer permanent kurator på skolan om behov skulle uppstå, och att eleverna på eget initiativ ska kunna besöka kurator utan att först gå via rektorn eller lärare.

Även insatserna från skolpsykolog ska, som nämnts, utökas på skolan. Det var genom att skolans ledning under våren tog del av Skolverkets och Socialstyrelsens *Vägledning för elevhälsan*¹⁰, som detta beslutades. Skolan har köpt in tjänster vid behov av samma psykolog i ungefär sju år, och nu utökas hennes tillgänglighet till en dag var sjätte vecka. Hon kommer nu bland annat att handleda lärarna. Vid behov av utredningar och eventuellt behandlande arbete, kommer skolan att köpa in ytterligare timmar. Skolledningen bedömer att behovet genom detta ska vara tillgodosett.

Skolledningen anser även att behovet av specialpedagogisk kompetens är tillgodosett genom skolans biträdande rektor. En stor del av den biträdande rektorns tid går åt till handledning av lärare, men han ger även extra anpassning och stöd i svenska och ma-

¹⁰ Skolverket och Socialstyrelsen (2014) *Vägledning för elevhälsan*

tematik till de elever som behöver det. Dessutom finns biträdande rektor ofta tillgänglig, och eleverna går till honom när de har problem.

Skolinspektionen bedömer att eleverna i Viby friskola i viss grad har tillgång till elevhälsa och alla dess kompetenser.

I Viby friskolas organisation finns tillgång till en elevhälsa med samtliga i skollagen föreskrivna kompetenser. Vid tidpunkten för Skolinspektionens besök har elevhälsans resurser dock inte fullt ut täckt de behov som finns på skolan – här har förelegat ett större behov av psykosociala och psykologiska insatser. Då varken kurator eller skolpsykolog tidigare ingått i skolans löpande elevhälsoarbete har elevhälsan inte heller fungerat som en samlad resurs.

Skolans elevhälsoarbete integreras i skolans hela verksamhet, och det finns en hög grad av samverkan mellan skolans personal och skolans biträdande rektor, som fungerar som specialpedagogisk resurs, samt skolsköterskan. Det saknas dock i nuläget formella former för regelbunden samverkan som inkluderar skolpsykolog och kurator, såväl inom elevhälsan som mellan elevhälsan och övrig personal på skolan.

1.2 Arbetar elevhälsans kompetenser – själva och/eller tillsammans med andra kompetenser – hälsofrämjande, förebyggande och åtgärdande på ett sätt som stärker elevernas hälsa, och stödjer dem att nå utbildningens mål?

Det hälsofrämjande arbetet

Ett hälsofrämjande elevhälsoarbete kan utgöras av insatser som främjar goda relationer mellan elever, och elever och personal.

Ett hälsofrämjande arbete kan vidare innebära insatser som medverkar till att skapa en tolerant, positiv och trygg skolmiljö; exempelvis kan elevhälsan delta i utvecklingen och genomförandet av skolans värdegrundarbete och arbete mot kränkande behandling.

Från ett elevperspektiv finns vissa faktorer som lyfts fram inom forskning, och som medverkar till att stärka elevernas hälsa och stödja dem att nå utbildningens mål; några av dessa är upplevelse av motivation, delaktighet, självkänsla, inflytande och tilltro till sin förmåga.¹¹

På Viby friskola bedrivs ett hälsofrämjande arbete utifrån ett samlat perspektiv som inkluderar alla vuxna, särskilt mentorer, rektor och biträdande rektor, men också elevhälsa (skolsköterska, syv och skolvärdinna). Skolan beskrivs i intervjuer som trygg med mycket vuxennärvaro. Rektorn säger i intervjun: "Det ligger ju i att möta eleverna. Vi utgår från relationspedagogik. Då vågar eleverna komma om de mår dåligt. Då kan vi tillsam-

¹¹ Utgår ofta från begreppet KASAM, Känsla Av Sammanhang. Myntat av professor Aaron Antonovsky (1923-1994). Se t ex Forskningsrådsnämnden (1998). *Röster om KASAM: 15 forskare granskar begreppet Känsla av sammanhang*. Stockholm: Forskningsrådsnämnden (FRN).

mans komma fram till lösningar och åtgärder. Den starkaste främjande faktorn är starka relationer mellan vuxna och elever. Vi diskuterar mycket kost, sömn integrerat i de olika ämnen – inget jipptillfälle som dyker upp var tredje år även om vi kan ha temadagar löpande.”

Grundläggande för skolans arbete är alltså samtal och goda relationer mellan vuxna och elever. Viktigt är också goda matvanor, och skolan erbjuder eleverna frukost och mellanmål. I arbetet med goda matvanor deltar ibland skolsköterskan och även en av fritidspedagogerna som är hälsopedagog. Annat hälsofrämjande arbete som skolsköterskan genomför är att hon har hälsosamtal med alla elever i årskurserna 2, 4 och 8. Skolsköterskan säger också att hon ger stöd till lärare vid svåra elevärenden. Rektorn ger andra exempel på hälsofrämjande arbete, såsom skolvärdinnans dagliga arbete med *”att röra sig bland eleverna och fånga upp det som behövs”*. Även biträdande rektor är, enligt intervjuerna, mycket ute bland eleverna.

Vidare ger den intervjuade rektorn en bild av hur skolan, inom det hälsofrämjande arbetet, arbetar för att öka elevernas motivation, självkänsla, delaktighet, inflytande och tilltro till sin egen förmåga. Rektorn menar att eleverna har ökad delaktighet med stigande ålder och att det både sker genom att de kan påverka hela ämnesområden, genom att de får lämna sina åsikter i enkäter om studiero och kränkningar och att skolan har fungerande elevråd. Lärarna tycker emellertid att delaktigheten hos eleverna kanske inte är tillräckligt stor, vilket beror på att det är svårt att få till: *”De kan välja examinationsformer men stoffet ligger väl oftast på oss lärare. Tror inte att eleverna alltid upplever att de är delaktiga”*, säger en av de intervjuade lärarna. Intervjuerna med eleverna visar på en blandad uppfattning om huruvida de är delaktiga och har inflytande över utbildningen. Vissa av de intervjuade eleverna tycker att de har stora möjligheter att vara med och bestämma, medan andra saknar detta. Lärarna och eleverna är dock överens om att idrottsämnet ger dem möjlighet till inflytande. Enkäten som eleverna svarat på inför granskningen visar också på denna spridning.

En elev säger i sammanhanget att: *”man vill veta att man kan påverka när man kan påverka. Och elevrådet känns inte seriöst. Nu är det bara en gång i månaden”*.

Också uppfattningen om i vilken utsträckning eleverna känner sig motiverade i skolarbetet varierar en hel del; från vissa elever som menar att lärarna gör undervisningen mycket meningsfull och rolig, till andra som tycker att den ofta är tråkig och otydlig. Enkäten visar också denna variation bland svaren. Samtidigt visar enkäten att ungefär tre fjärdelar av eleverna tycker att de diskuterar och debatterar olika frågor, vilket skulle kunna vara en faktor för delaktighet och känsla av motivation. Oavsett detta, uppges i intervjuerna med rektorn och lärarna att skolan arbetar med motivation och elevernas tillit till sin egen förmåga på många sätt. När det gäller att ge eleverna tillit till sin egen förmåga, menar lärarna att de arbetar mycket med det; efter undervisningstiden är lärarna kvar för att hjälpa, stödja och följa upp elevernas skolarbete, vilket är ett sätt att öka elevernas tro på sig själva. Också rektorn menar att mentorerna är av-

görande för att *"lotsa, peppa och stötta"*, och säger att det finns elever på skolan med lågt självförtroende, som exempelvis är rädda för att bli bedömda och därför undviker att färdigställa sina arbeten. Han håller fram att det handlar om att ta eleverna på allvar och lyssna på dem. Han säger också att tillgängligheten till vuxna är en del av arbetet med självtillit. Även skolsköterskan deltar i arbetet med att höja elevernas tro på sig själva. Hon arbetar med *självspeglingsamtal* i syfte just att stärka eleverna.

Vid intervjun med lärargruppen betonar lärarna att eleverna känner sig trygga på skolan och att det till stor del beror på den nära relationen mellan vuxna och elever i vardagen. Lärarna säger att de alltid har mycket tid till eleverna, exempelvis finns det alltid lärare fram till kl 18 på skolan för att hjälpa till med stöd. *"Vi kan upptäcka tidigt om eleverna mår dåligt, vi märker snabbt om det händer saker i kompisrelationer. Man kan ta tag i det tidigt."* Ett annat inslag är att alla klasser inleder varje dag med en halvtimmes tyst läsning och sen en halvtimmes tyst skrivning. *"Då är det verkligen knäpptyst, de finner ro"*, säger en av de intervjuade lärarna. Detta bekräftas av eleverna.

Rektorn nämner även skolans årskursöverskridande temaarbeten, som genomförs cirka tre gånger per läsår, som exempel på hälsofrämjande arbete. Detta arbete leds av pedagogerna, men även den biträdande rektorn medverkar. Ibland deltar även skolsköterskan.

I början av detta läsår har skolan haft Tema Vänskap, som till stor del handlade om att våga uttrycka sig. Temat skedde i samarbete med Unga Klara vid Stockholms Stadsteater, och omfattade dramaövningar, övningar om etik och moral, bildprojekt, poesi, work shops med olika inriktningar, fysisk gestaltning och besök på Dramaten. Det var ett åldersblandat arbete som avslutades med ett läger under vilket eleverna uppträdde inför andra elever, föräldrar och personal med bland annat poesiläsning. Intervjuade lärare och rektor intygar att eleverna växte i sin personliga utveckling, fick större tillit till sin förmåga och blev mer motiverade. Vi träffar en av de elever som läst sin poesi för flera hundra åhörare, och som är väldigt glad över att hon vågade genomföra sin läsning. Rektorn återkommer till vikten av att arbeta med elevernas tillit: *"En dramapedagog höll i det – många svaga, osäkra elever som vågar kliva fram och framföra saker som de aldrig trodde att de skulle våga"*.

När Skolinspektionen besöker skolan är det två dagar kvar till valet, och skolan har arbetat med Tema Val hela veckan. Arbetet inleddes med att eleverna såg en serie från SVT om demokrati i olika delar av världen, som de sedan diskuterade. Därefter undersökte de hur riksdagspartierna förhöll sig till frågor som skola, vård och miljö, de tittade på partidebatterna i TV och diskuterade, skapade partifolder och valaffischer. De har jobbat med argumentation och debatt. Dessutom har lärarna sett till att eleverna själva har fått bedöma varandras folder, så kallad kamratbedömning. Den dag som vi besöker skolan genomför eleverna slutdebatter i olika frågor och slutligen röstar de på partierna. Skolinspektionen frågar eleverna som just har debatterat vad de tyckte, och

uppsluppna och glada svarar de att det var väldigt roligt. De ser mycket motiverade och engagerade ut.

Lärarna ger ytterligare ett exempel på hur de arbetar hälsofrämjande. Skolan har ett projekt som återkommer varje år: Chocolat-projektet. Det är ett temaarbete som handlar om att våga vara sig själv, och som sker i samarbete med ett café på orten. Elever i årskurs 7 ställer ut sina skapade arbeten på caféet, och lyssnar till föreläsningar som relaterar till att våga vara sig själv. Temat återkommer varje år.

Det förebyggande arbetet

Ett förebyggande elevhälsoarbete kan utgöras av insatser som tillgodoser elevers behov av extra anpassningar. Det kan handla om att identifiera elevers behov, samt stödja lärare och övrig skolpersonal i arbetet med anpassning i olika lärmiljöer. Det förebyggande arbetet kan också innebära insatser som minskar konsekvenser av förekommande individuella riskfaktorer hos eleverna, såsom svårigheter vad gäller språklig förmåga, självkontroll, social kompetens, självförtroende eller inlärning.

Inom ramen för vad som benämns förebyggande arbete kan en skolas elevhälsa också initiera eller genomföra insatser som hejdar eller förhindrar förekommande riskbeteenden hos enskilda elever och elevgrupper. Sådana riskbeteenden kan bestå i droganvändning, kränkningar, asocialt eller destruktivt beteende, skolk eller hemmasittande. Insatserna kan också handla om att utveckla goda relationer mellan hem och skola.

Som förebyggande arbete kan en skolas elevhälsa också initiera eller genomföra insatser mot identifierade problem i den psykosociala lärmiljön. Det kan till exempel röra sig om arbete mot kränkande behandling, och att förändra olämpliga värderingar, uttryck eller förhållningssätt.

Ett förebyggande arbete kan utgöras av extra anpassning av undervisningen efter elevernas behov och förutsättningar. Lärarna på Viby friskola berättar att det mesta arbetet med extra anpassning utförs av ämneslärarna inom ramen för den vanliga undervisningen. De ger eleverna extra tid och individuella genomgångar. Biträdande rektorerna, förutom handledning till lärarna, även extra anpassning och stöd i svenska och matematik för de elever som behöver det.

Lärarna och biträdande rektor betonar att det är viktigt att få med föräldrar och elever i samtalen, och försöka få eleverna att vilja, att öka deras motivation. I en av elevintervjuerna säger en elev: "Man får hjälp när man behöver. Vi är inte så många och lärarna stannar till skolan stänger kl 18. Man kan få sitta ensam med lärare. Och vi får planeringar så vi vet vad vi ska göra. Man säger till läraren om man behöver hjälp. Om det är så att läraren ser att man behöver hjälp så får man också hjälp."

Eleverna uppger i intervjuerna att de får hjälp och stöd i sitt skolarbete. I årskurs 6 säger eleverna att de får hjälp under lektionstid, medan de äldre eleverna uppger att de

erbjuds att stanna till eftermiddagen då lärare är kvar på skolan för att kunna stötta elever i olika ämnen.

Även när elever har andra problem än sådana som fordrar specialpedagogiskt stöd, är biträdande rektor alltid med vid samtal med elever och föräldrar. Flera elever bekräftar bilden att mentor, rektor och biträdande rektor är och har varit ett stort stöd för dem, när det har behövts.

I regeringens proposition anges att elevhälsans arbete i stor utsträckning bör vara förebyggande och ha en hälsofrämjande inriktning.¹² Rektorn i Viby friskola menar att det hälsofrämjande och det förebyggande arbetet ligger nära varandra: *"Vi tycker att det hälsofrämjande och förebyggande arbetet hänger ihop. Förebyggande är väl mer konkreta åtgärder riktade mot riskfaktorer, exempelvis när det gäller vissa områden på skolan där elever upplever otrygghet, där har vi stärkt med vuxennärvaro. Till och med stängt ett område som visade sig var en otrygg plats."* Skolans relationsskapande arbete med täta kommunikationer ger de vuxna på skolan stora möjligheter att fånga upp svårigheter som i ett längre perspektiv skulle kunna bli problem, och på så sätt förebygga dessa i tid.

Rektorn berättar att skolan har haft stora elevgrupper som i stora delar saknat motivation för skolarbetet. *"Sakta men säkert har vi jobbat mycket med det, att tydliggöra krav och jobba med feed back."* Arbetet har gett goda resultat enligt rektorn och lärarna. Från att ha varit ointresserade och negativt inställda till skolan, har eleverna blivit väldigt motiverade. Skolan har enligt rektorn även haft andra problem i vissa klasser som gett dålig stämning. Här har skolan arbetat med grupperingar, kontakt med hemmen och motivationsskapande insatser. Det har varit ett hårt arbete, säger rektorn, men menar att man har nått en bra bit på vägen.

Skolan arbetar aktivt när det gäller kränkningar. Enligt intervjuerna lyssnar de vuxna på den som upplever sig blivit kränkt, sedan på den som utsatt den andra och till slut försöker de medla. Ibland kopplas föräldrarna in. Skolsköterskan berättar att skolan är känd för att ta hand om mobbning och kränkningar, vilket lockat många elever till skolan. Skolpsykologen håller med: *"Det här är en trygg skola"*.

Skolan har ändrat de yngre elevernas tid för lunch eftersom de fick reda på att eleverna kände sig stressade när de åt samtidigt med de äldre eleverna. Nu äter de yngre sist och har längre tid på sig.

De elever som Skolinspektionen intervjuar tycker att det är tryggt på skolan eftersom alla känner varandra, och därför att det alltid finns vuxna tillhands. Dessa elever säger att alla trivs i sina klasser och att alla försöker följa de regler som finns. Ibland förekommer bråk, men det brukar lärarna stoppa. Det finns dock elever som uttrycker att det även förekommer bråk som inte de vuxna märker och kanske till och med inte rik-

¹² Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet, prop. 2009/10:165, sidan 276.

tigt tar på allvar. En elev säger: *"Vi vill ha lärare som tar en seriöst och lyssnar ordentligt, och att de verkligen hjälper"*. Flera elever uttrycker sig dock mycket ambivalent. Å ena sidan är de väldigt trygga, å andra sidan ser inte lärarna allt som händer, å den tredje sidan bryr sig lärarna för mycket.

Rektorn säger att både pojkar och flickor i de högre årskurserna är stressade och tycker att det är jobbigt att hela tiden bli bedömda. Han säger: *"Det är höga krav. Den boxen vi tvingar de att vara i är stressig – en box som inte vi styr över bara"*. Elevenkäten bekräftar rektorns bild. Enligt denna har hälften av eleverna någon gång under det senaste året mått dåligt på grund av stress. Rektorn betonar i sammanhanget att det även finns en *"stoffstress"* hos lärarna; att det blir för lite tid till återkoppling och bedömning efter ett arbetsområde på grund av att lärare känner sig manade att gå vidare till nästa arbetsområde. I en ansats att göra eleverna mindre stressade arbetar skolan med samtal mellan lärare och elev och återkoppling på arbetsuppgifter. Elever och föräldrar kan följa elevernas kunskapsutveckling genom skolans elevdatasystem men skolan vill helst att återkopplingen ska ske muntligt, för att kunna förklara och förtydliga, just därför att eleverna blir stressade av alla kunskapskraven. Lärarna betonar att de samtal och försöker stärka eleverna både under skoltid och på eftermiddagstiden.

Lärarna efterfrågar stöd från elevhälsans kompetenser endast angående en fråga i det förebyggande arbetet; arbetet med mat och kroppsuppfattning, som har visat sig vara ett identifierat problem hos vissa elever på skolan. I övrigt tycker lärarna att de klarar sig själva i stor utsträckning. Exempelvis har den lärare som är kulturombud haft tjejgrupper utifrån de frågor som ställs i puberteten.

Det åtgärdande arbetet

Ett åtgärdande elevhälsoarbete liknar det förebyggande, men riktar sig mot uppmärksammade eller uppkomna situationer som omedelbart behöver ombesörjas. Ofta sker insatserna på individuell nivå. En del av detta arbete är att tillgodose elevers behov av särskilt stöd. Det handlar här om elever med inlärningssvårigheter, funktionsnedsättning, sjukdom, försvårande omständigheter i elevens sociala situation i skolan eller i hemmet.

En annan del av en skolas åtgärdande arbete är att agera vid akuta situationer för elever eller grupper av elever med riskbeteenden eller uttalad psykisk ohälsa. Det kan ske genom åtgärder inom ramen för skolans arbete mot kränkande behandling, motivations- och krissamtal, eller utredande, rådgivande och bearbetande samtal med eleverna, samt genom initierande av kontakt med hemmet och samarbete med andra instanser, såsom socialtjänst eller barn- och ungdomsmottagning.

Viby friskola genomför åtgärdande arbete exempelvis när det gäller särskilt stöd och åtgärdsprogram. Behoven hos eleverna uppmärksammas ibland av eleven själv eller dennes förälder, av läraren eller av biträdande rektor som ju har specialpedagogisk kunskap.

Rektorn beskriver rutinen vid särskilt stöd och åtgärdsprogram. Rektorn får information av lärare, föräldrar eller elever om inte de extra anpassningarna räcker, vilket leder till att han ser till att en utredning kommer till stånd angående behov av särskilt stöd. Han involverar den personal som behövs i det specifika fallet och anger att det kan vara lärare, skolsköterska eller skolpsykolog. Om utredningen påvisar behov av särskilt stöd, utarbetar mentorn ett åtgärdsprogram tillsammans med föräldrar och elev. Rektorn betonar här att skolan har som målsättning att integrera stödet i undervisningen.

Skolan genomför åtgärdande arbete också vid kränkningar och mobbning på skolan. Också det motivationshöjande arbete som skolan har lagt ner i vissa klasser och grupper är exempel på åtgärdande arbete. Annat sådant arbete som eleverna framhåller i intervjuerna är att de, när de mår dåligt, alltid får stort stöd av personalen på skolan, i motivations- och krissamtal.

Skolinspektionen bedömer att elevhälsans kompetenser i Viby friskola i hög grad, själva eller tillsammans med andra kompetenser, arbetar hälsofrämjande, förebyggande och åtgärdande på ett sätt som stärker elevernas hälsa, och stödjer dem att nå utbildningens mål.

Viby friskolas elevhälsoarbete genomsyrar verksamheten på skolan. Det ges fler exempel på ett aktivt hälsofrämjande arbete såsom arbete med värdegrundsfrågor, goda relationer mellan vuxna och elever, elevers motivation och självtillit samt olika temarbeten. Elevhälsoarbetet som bedrivs på skolan är dessutom både förebyggande och åtgärdande, med betoning på förebyggande och innefattar såväl anpassningar som insatser för att stärka elevernas hälsa, och stödja dem att nå utbildningens mål.

1.3 Utgår elevhälsans arbete från erhållen kunskap, identifierade faktorer och förhållanden i skolans fysiska, organisatoriska och psykosociala miljö, samt från identifierade behov hos skolans elever?

Utgångspunkter för ett hälsofrämjande arbete

För sitt hälsofrämjande arbete kan en elevhälsa/skola behöva inhämta kunskap om hälsofrämjande faktorer via forskning, via erfarenheter från andra skolor eller via olika myndigheter och organisationers vägledningsmaterial. Elevhälsans hälsofrämjande arbete kan även utgå från insikt och allmän eller beprövad erfarenhet.

Under våren läste skolledningen Skolverkets och Socialstyrelsens vägledningsmaterial för elevhälsan¹³ (något som ledde till att skolan beslöt att utöka inköpen av skolpsykolog- och kuratorstjänster). Skolans personal läser även de allmänna råden från Skolverket för att hålla sig uppdaterad. Enligt intervju med elevhälsans personal håller de sig även informerade om sådant hälsofrämjande arbete som utförs på andra skolor, och skolledningen deltar i föreläsningar som anordnas i kommunen.

Skolsköterskan ger exempel på hur hon skaffar sig kunskap för sitt hälsofrämjande arbete. Hon läser mycket forskningsarbeten, har deltagit i många föreläsningar genom åren om exempelvis ADHD, och upplever sig mycket kompetent inom området. Skolpsykologen säger att hon i framtiden kommer att kunna ge personalen föreläsningar i aktuella ämnen utifrån behov och önskemål.

Utgångspunkter för generella och individuella insatser

Som utgångspunkt för generella insatser kan en elevhälsa/skola behöva identifiera förekommande problem i skolans fysiska, organisatoriska eller psykosociala miljö. Det kan ske genom trivselenkäter till eleverna, analys av elevernas kunskapsresultat, kartläggningar inom ramen för skolans arbete mot kränkande behandling, sammanställningar och analys av information från elevernas hälsobesök, samtal med elever och personal.

En elevhälsas individuella insatser, rörande elever som kan behöva stödinsatser i skolarbetet, eller elever som kan omfattas av individuella riskfaktorer eller riskbeteenden, kan ha flera utgångspunkter. Det kan exempelvis röra sig om screening med bedömningsinstrument av elevernas utveckling, mottagande av signaler från lärare som misstänker inlärningssvårigheter eller ser andra problem i samband med en elev, eller utredning av enskilda elever i syfte att klarlägga vilka hinder som finns för elevens lärande. Det kan också vara dialog med den pedagogiska personalen kring vad som händer i klassrummet och under skoldagen i övrigt, eller skolans utredningar av situationen kring elever som involverats i kränkningar eller förekommit vid disciplinära åtgärder.

För att kunna genomföra insatser måste skolan först identifiera vilka behov som finns på skolan och bland eleverna. Rektor beskriver att skolan samarbetar med socialtjänsten och polisen kring aktuella problemområden runt skolorna på orten, till exempel när det gäller användning av droger. I övrigt menar lärare, elevhälsa och rektorn i intervjuerna att de vuxna i hög grad vet vad som händer på skolan och kan lägga sina insatser där de behövs. Dels erhåller de sin kunskap genom den dagliga kontakten och på de relationer som skolan har byggt upp mellan elever och vuxna, dels använder skolan elevenkäter som underlag för insatser; bland annat genomför skolan regelbundet en enkätundersökning i samarbete med Norrtälje kommun. Skolan genomför även egna enkätundersökningar bland elever och personal inom ramen för det systematiska ar-

¹³ Skolverket och Socialstyrelsen (2014) *Vägledning för elevhälsan*

betsmiljöarbetet. Skolan har dock inte uttalat på en övergripande skolnivå identifierat faktorer som skolan generellt kan behöva arbeta med i ett förebyggande arbete - rektorn påtalar att systematiken i arbetet med identifiering av elevers behov kan stärkas och att dokumentationen av slutsatserna kan förbättras.

I intervjun med elevhälsan framkommer att elevhälsoarbetet framöver även kan komma att bygga på de observationer av gruppdyamik som skolpsykologen och/eller kuratorn ska genomföra i klassrummen.

Eleverna framhåller idrottsämnet som det sammanhang där de kan bli tillfrågade om hur de mår, dock då i mer allmänna ordalag.

Skolinspektionen bedömer att elevhälsoarbetet i Viby friskola i relativt hög grad utgår från erhållen kunskap, identifierade faktorer och förhållanden i skolans fysiska, organisatoriska och psykosociala miljö, samt från identifierade behov hos skolans elever.

På Viby friskola ges exempel på hur kunskap om hälsofrämjande faktorer erhålls, vilka sedan kan ligga till grund för det hälsofrämjande arbetet. Vidare utgår elevhälsoarbetet från identifierade behov hos skolans elever, framför allt vad gäller individuella men i viss mån även generella insatserna. Underlag för arbetet samlas in genom samtal med skolans personal och i kontakten med skolans elever samt från information om elevernas behov genom enkäter. Skolan har dock inte på en övergripande nivå arbetat med att identifiera faktorer som kan föranleda generella insatser på skolan.

1.4 Utvärderas elevhälsans arbete så att resultatet kan ligga till grund för nya insatser och förbättringsarbete som tar sikte på att eleverna ska känna sig trygga och nå utbildningens mål?

Ett fullgott elevhälsoarbete inkluderar rutiner som innebär uppföljning och analys av det genomförda arbetet. För att det ska vara möjligt behöver en elevhälsa/skola formulera mål, som i sig är utvärderingsbara, och som omfattar elevernas utveckling och psykosociala hälsa. Vidare ingår att målen utvärderas mot bakgrund av elevernas behov för att nå så långt som möjligt enligt utbildningens mål, samt att utvärderingen i sin tur möjliggör en planering av elevhälsans kommande insatser.¹⁴

Elevhälsans arbete inom ramen för det systematiska kvalitetsarbetet

Skolan har en elevhälsoplan i vilken skolans alla personalkategorier beskrivs som resurser i elevhälsoarbetet. Det övergripande syftet enligt planen är "att ge alla elever bästa möjliga förutsättningar att nå goda studieresultat utifrån sina egna förutsättningar". Syftet beskrivs i första hand utifrån hela skolans arbete, exempelvis: "Relationen mellan de

¹⁴ Se bland annat 4 kap. 4 och 5 §§ skollagen, Skolverkets och Socialstyrelsens *Vägledning för elevhälsan* s. 13 samt Skolverkets allmänna råd med kommentarer om systematiskt kvalitetsarbete (SKOLFS 2012:98).

vuxna och eleverna är en viktig framgångsfaktor för en skola. Förtroende byggs när vi ställer upp för varandra”.

I skolans elevhälsoplan beskrivs vidare tillvägagångssättet för skolans arbete med särskilt stöd och åtgärdsprogram, och här finns även tydligt beskrivet att mentor ansvarar för att ta hjälp av elevhälsan i arbetet med elever som mår dåligt. Dessutom står här att skolan samarbetar med Arbetsmiljöverket när det gäller arbetsmiljön.

Eleverna på Viby friskola har enligt Skolverkets statistik generellt lägre kunskapsresultat än snittet för riket, 2014 uppnådde 67 procent av eleverna i årskurs 9 kunskapskraven i alla ämnen att jämföra med riket där motsvarande andel var 77 procent. När det gäller skolans arbete med att följa upp elevernas resultat berättar rektorn att skolan håller på att utveckla det systematiska kvalitetsarbetet. De är, enligt rektorn, än så länge svaga i utvärderingsdelen, men har påbörjat arbetet med att analysera betygsresultat och resultat från de nationella proven, och de dokumenterar och upprättar ett årshjul för uppföljningsarbetet. Inom ramen för detta arbete planeras även elevhälsans arbete att följas upp. Rektorn framhåller att man har och har haft en dialog kring eleverna, men att dokumentationen har saknats. Nu ser rektor det som viktigt att skapa en balans mellan dokumentation och genomförande.

Under vårterminen 2014 har skolan genom det systematiska kvalitetsarbetet kommit fram till att de psykosociala insatserna i förebyggande syfte bör utökas.

Skolinspektionen bedömer att elevhälsans arbete i Viby friskola i viss grad utvärderas så att resultatet kan ligga till grund för nya insatser och förbättringsarbete som tar sikte på att eleverna ska känna sig trygga och nå utbildningens mål.

Skolan har ett uttalat syfte med elevhälsans arbete. Skolan följer upp sina elever muntligt och delvis skriftligt på individnivå och ser sig ha kunskap om hur de mår. Elevernas kunskapsresultat ligger generellt under snittet för riket, men arbetet med att utvärdera och analysera dessa resultat har hittills inte varit helt tillfredsställande - skolan är nu i en utvecklingsfas när det gäller det systematiska kvalitetsarbetet.

Syfte och frågeställningar

Den nya skollagen innebär ett förstärkt uppdrag för elevhälsan. Varje skolas verksamhet ska innefatta elevhälsa, och elevhälsan ska främst arbeta förebyggande och hälsofrämjande. Sammantaget ska elevernas utveckling mot utbildningens mål stödjas. 'Utbildningens mål' omfattar här dels kunskaper, dels normer och värden utifrån läroplanen. Elevhälsans arbetsuppgifter inkluderar därmed en medverkan i att utforma skolmiljön så att den blir trygg och hälsosam för eleverna, såväl psykiskt som fysiskt. Viktigt är också att detta arbete utgår från behoven hos eleverna inom den aktuella skolenheten.

Erfarenheter från forskning¹⁵ och från Skolinspektionens egen tillsyn visar att skolor tenderar att prioritera ett individuellt inriktat åtgärdande arbete på bekostnad av det arbete som är förebyggande och hälsofrämjande. Elevhälsans förutsättningar för att kunna utföra det förväntade arbetet är avhängigt förhållanden som hur problem inom skolan identifieras, om forskning och beprövad erfarenhet används vid planering och genomförande av insatser, och om elevhälsan samarbetar med skolans ledning och pedagogiska personal.

Syftet med projektet är att granska elevhälsans medverkan i att skapa förutsättningar för förbättrad hälsa, ökad trygghet och ökat lärande hos skolans elever. Granskningen ska besvara följande övergripande frågeställning:

Har elevhälsan kompetens och arbetssätt för, samt vidtar insatser i, det hälsofrämjande, förebyggande och åtgärdande arbetet, som motsvarar behoven hos eleverna på skolan?

De frågor som projektet omfattar är:

- Har eleverna tillgång till elevhälsa och alla dess kompetenser?
- Arbetar elevhälsans kompetenser – själva och/eller tillsammans med andra kompetenser – hälsofrämjande, förebyggande och åtgärdande på ett sätt som stärker elevernas hälsa, och stödjer dem att nå utbildningens mål?
- Utgår elevhälsans arbete från erhållen kunskap, identifierade faktorer och förhållanden i skolans fysiska och psykosociala miljö, samt från identifierade behov hos skolans elever?
- Utvärderas elevhälsans arbete så att resultatet kan ligga till grund för nya insatser och förbättringsarbete som tar sikte på att eleverna ska känna sig trygga och nå utbildningens mål?

¹⁵ Hjärne, Säljö (2012) (red) *Att platsa i en skola för alla*. Elevhälsa och förhandlingar om normalitet i den svenska skolan. Johansson, Svedberg (2013) *Att leda mot skolans mål*, s 201

Metod och material

Föreliggande kvalitetsgranskning har omfattat sammanlagt 25 kommunala och fristående grundskolor. Granskningen har genomförts elevnära, i den mening att elevernas uttryckta behov och erfarenheter har utgjort granskningens utgångspunkt.

Inledningsvis samlades elevernas behov och erfarenheter in genom en digital enkät. Enkäten vände sig till samtliga elever i grundskolans årskurs 6-9 i de aktuella skolorna (samtantaget 3687 elever). Svarsfrekvensen för enkäten totalt uppgick till 80 procent.

Därpå genomfördes besök i samtliga skolor. Inför skolbesöket gavs respektive inspektör möjlighet att analysera sammanställningen av enkätsvaren, såväl för den aktuella skolan som för det totala utskicket. De intervjuer som därpå genomfördes vid besöket kunde på så sätt utgå från denna analys. I övrigt har intervjuerna vid besöken följt den intervjuguide som tagits fram i enlighet med projektets frågeställningar. Elever från årskurserna 6-9, elevhälsan (skolsköterska, kurator, skolpsykolog och specialpedagog eller motsvarande kompetens), samt rektor och lärare i de aktuella årskurserna har intervjuats. Intervjuer har även genomförts med enskilda elever och vårdnadshavare.

I vissa fall har skolans verksamhet inte innefattat alla ovan nämnda kompetenser. Intervju har då genomförts med den elevhälsopersonal som varit tillgänglig.

I granskningens material har även vissa bakgrundsuppgifter ingått, såsom tillgänglig information hos Skolinspektionen (nationell statistik, tidigare tillsynsbeslut och skolenkäten) samt underlag som begärts in från respektive skola (skolans elevhälsoplan, eller annan dokumentation av elevhälsans arbete, och förteckning av elevhälsans personal med befattning och anställningsförhållanden). Dessa uppgifter har använts i rapporteringen som referensram till elevhälsans arbete, exempelvis vid behov att tydliggöra lokala förutsättningar och sammanhang.

Slutligen har bedömningen av elevhälsans arbete gjorts genom en sammanvägning av förekomsten av resursen elevhälsa utifrån dess samlade kompetens (dvs yrkeskategorier/utbildning) samt förekommande organisation (dvs omfattning, samverkan och insatser), och förekomsten av behov hos skolans elever, så som behoven beskrivits och uttryckts av skolans rektor och personal samt av eleverna själva i enkät och intervjuer. Det innebär att allt insamlat material tagits i anspråk för att bedöma den övergripande frågeställningen.

Författningsstöd

Enligt 1 kap. 10 § skollagen (2010:800) ska *barnets bästa* vara utgångspunkt för all verksamhet i skolan. Det är med andra ord ett förhållningssätt som avser att genomsyra skolan i sin helhet.

Skolans huvudman har det yttersta ansvaret för att skolmiljön präglas av trygghet och studiero. I 6 kap. 1–10 § skollagen finns bestämmelser som ger en tydlig markering om att skolan ska vara en trygg plats för eleverna att vistas i och att nolltolerans mot kränkande behandling ska råda i skolmiljön. Bland annat anges att huvudmannen ska se till att det varje år upprättas en plan med en översikt över de åtgärder som behövs för att förebygga och förhindra kränkande behandling av barn och elever (6 kap. 8 § skollagen). Vidare har alla vuxna i skolan anmälningsskyldighet, vilket innebär att en anmälan ska göras så snart man observerat eller fattat misstanke om att en elev anser sig ha blivit kränkt (6 kap. 10 § skollagen).

Elevhälsan regleras i 2 kap. 25–28 §§ skollagen. Här framgår att det för eleverna i förskoleklassen, grundskolan, grundsärskolan, sameskolan, specialskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan ska finnas elevhälsa. Det ska finnas tillgång till skolläkare, skolsköterska, psykolog och kurator, samt vidare till personal med sådan kompetens att elevernas behov av specialpedagogiska insatser kan tillgodoses.

Skollagen slår fast att elevhälsan främst ska vara förebyggande och hälsofrämjande, och att elevhälsan ska stödja elevernas utveckling mot utbildningens mål (2 kap. 25 § skollagen). Den nya skollagen innebär därmed ett förstärkt uppdrag för elevhälsan jämfört med tidigare. Syftet är att ge förutsättningar för arbetssätt baserade på ökad samverkan mellan (det som tidigare var) den särskilda elevvården, skolhälsovården och det samordnande ansvaret för specialpedagogiska insatser. I propositionen till skollagen (*Den nya skollagen för kunskap valfrihet och trygghet*, prop 2009/10:165) lyfts fram att fokus för den medicinska insatsen inom elevhälsan inte längre endast ska utgöras av hälso- eller sjukvårdande insatser i snäv bemärkelse utan *”förebyggande och hälsofrämjande insatser i ett bredare perspektiv”* (prop 2009/10:165, s. 277). Vidare beskrivs hur elevhälsan har ett ansvar för att *”bevaka att skolan bidrar till att skapa goda och trygga uppväxtvillkor”*, och att elevhälsan i det individuellt inriktade arbetet *”har ett särskilt ansvar för att undanröja hinder för varje enskild elevs lärande och utveckling”* (prop. 2009/10:165, s. 276).